

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

Іван НАДОЛЬНИЙ

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

В статті аналізується феномен «світоглядної аномії». Показана роль освіти та наукового знання у формуванні духовної аури особистості (яка включає такі підсистеми: когнітивну, регулятивну, комунікативну), а також національної самосвідомості як складного духовного явища, яке виникає на певному ґрунті соціально-економічного життя.

Динамічність суспільних трансформацій комплексно впливає на формування культури, мови, традицій, історичної пам'яті, національних цінностей суб'єктів матеріального й духовного виробництва. При розбудові правової держави, громадянського суспільства необхідно зосередити зусилля на формуванні нових ціннісних орієнтацій, у центрі яких має бути утвердження національної самосвідомості суб'єктів державотворення як комплексної й, у кінцевому підсумку, визначальної ідеї багатоаспектних сторін державницької ідеології. У національній самосвідомості управлінських кадрів інтегративно зосереджена сутність всіх духовних процесів і змін, які визначально впливають на складні й суперечливі процеси суспільного виробництва, ролі людини як суб'єкта державотворення на шляхах утвердження нових вимірів суспільного сучасного поступу.

У сучасному суспільстві відбуваються динамічні зміни у всіх сферах життєдіяльності, зумовлені глобальними й національними особливостями, тенденціями розвитку. Глобалізм охоплює всі тканини виробництва, життя, праці, розподілу, освіти, виховання, духовності. Глобальні тенденції вриваються насамперед у духовну царину особистості, духовні цінності, духовну культуру, намагаючись здійснити тут тотальний вплив, підпорядкувавши окреме загальному, національне загальнонародському, індивідуальне (особистісне) колективному. Безперечно, загальні тенденції світового розвитку

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

наявні на всіх рівнях, у всіх регіонах і країнах, у духовному світі кожної людини, бо здійснюється єдиний потік науково-технічного й суспільного озброєння людини освітніми, культурними, духовними цінностями й вимірами. Світ взагалі й світ людини при цьому стають більш мобільними, творчими, адаптованими до сучасного буття й спрямованими в майбутнє — це загальна закономірність світового суспільного поступу.

Окреслена тенденція, закономірність має також включати в себе й другу сторону діалектично взаємопов'язаного процесу, а саме: розвиток самобутніх національних основоположних етносів, держави, країни, людини, бо вони є суб'єктами загального й особливого в суспільних перетвореннях і зверненнях, зростанні й падінні, вирішенні насамперед духовних цінностей, які втрачають свій сенс в епоху сучасної науково-технічної революції. Якщо в сфері матеріального виробництва, споживання, забезпечення добробуту, сфер соціального захисту глобалізм вимірюється позитивними показниками, то в духовному виробництві діють специфічні особливості, риси, тенденції. Духовний світ суспільства й людини більш суперечливий, складніший, ніж зміни, наприклад, у продуктивності праці чи засобах праці (хоч і тут чимало важких суперечностей). Якби людство не прагнуло до інтенсивних змін у всіх сферах життєдіяльності, то основною при цьому була б духовна сфера, духовність у широкому розумінні. Духовність, свідомість, культура, світоглядно-ціннісна зорієнтованість людини «творить» нове буття, новий світ, нові обрії людства, які в кінцевому підсумку впливають на духовні цінності кожної людини як визначального суб'єкта суспільного поступу.

Усунення кризових явищ у нашому повсякденному житті пов'язується, насамперед, з наявністю кризи в духовній сфері в цілому, і духовності особи, зокрема. Вихід суспільства із цього стану можливий лише за рахунок духовного оновлення світу людини, утвердження високих моральних принципів, правил, норм поведінки, поєднання інтересів людини з реальностями буденно-практичного життя як з явищами, що мають детермінантний характер і набуватимуть потужної сили в майбутньому, яке вимагатиме нових духовних якостей і можливостей людини.

У нашому суспільстві сьогодні настав саме такий стан «світоглядної аномії», коли усталені орієнтації, звички, традиції, норми, цінності порушуються, зв'язки між інститутами, ланками, структурами перебувають у стадії нестійкої рівноваги, а зміст структурних елементів політичної системи, духовного життя стає невизначеним й плінним. Розбалансована система соціально-політичного життя, з одного боку, готова до інтенсивних трансформаційних процесів, а з іншого — до повернення до старих структурних систем, звичаїв, традицій. На наявний стан протидіють, конфліктності істотно впливають трансформація суспільного буття, детермінована реформаційними заходами, руйнуванням усталених світоглядних орієнтацій переважної більшості різних соціальних груп, верств, які, по суті, у незмінному вигляді були раптом перенесені з минулого

Іван Надольний. Національна самосвідомість як чинник державотворення

тоталітарного суспільства в нове соціальне середовище, у якому для них немає ні звичного місця, ні ніші, у яку вони могли б у наявному вигляді інтегруватися. Відомо, що зі зміною суспільного буття (матеріально-виробничої сфери життєдіяльності суспільства) має відбутися й зміна духовних цінностей, устремлінь, орієнтацій, сам статус життєдіяльності різних соціальних верств. Одночасно наявний факт, що ці зміни не завжди сприймаються цими групами як бажані, конче необхідні. Слід також ураховувати ту обставину, що українське суспільство переходить до дійсно незалежного, індустріального (інформаційного), демократичного стану не від традиційного, а від посттоталітарного суспільства. Тому тут порушується звична картина взаємозв'язку між традиційними нормами життя й новими, які адекватно відповідають індустріальному, точніше — постіндустріальному суспільству. Наше суспільство перестало бути в прийнятому розумінні традиційним і є сучасним соціально стратифікованим та, відповідно, індустріально розвинутим, отже складається ситуація, коли в межах одного суспільства співіснують дві типології людської свідомості: існує нова адміністративна ментальність, притаманна політичній еліті, яка розуміє необхідність нових змін, нової держави, нових політичних структур, атакоже масова свідомість певних верств суспільства, яким притаманна архаїчність суджень, налаштованість на застарілі форми й норми життя.

У процесі своєї життєдіяльності люди самореалізують власне буття у відповідному соціумі, у реаліях духовно-практичної діяльності. Життя суспільства й людини включає не лише здобутки попередніх поколінь, але й результати праці нинішніх поколінь. У цьому аспекті існуючий рівень матеріального й духовного життя людей завжди є об'єктивним обґрунтуванням їх соціально-політичної активності. Стійкі досягнення людей в соціально-економічній, культурно-освітній та духовній сферах виступають об'єктивними чинниками їх наступної ефективної діяльності, де економічні передумови в кінцевому підсумку детермінують практично-рольову поведінку і діапазон наявності духовності в реалізації цілей і завдань, поставлених об'єктивним поступом динамічного розвитку суспільства. Серед виокремлених чинників духовність усіх верств населення в сучасний період трансформації нашого суспільства по суті виходить на одне із пріоритетних місць. Духовність, свідомість, культура, світоглядно-ціннісна зорієнтованість людини «творить» нове буття, новий світ, нові обрії цивілізованості, які в кінцевому підсумку впливають на духовні цінності кожної людини як творчого суб'єкта суспільного поступу. Духовність включає широке коло знань освіти, культури, світоглядних парадигм, духовно-практичного досвіду, розуміння людиною себе як частини єдиного соціального організму, активного суб'єкта класу, верстви, нації в практичному утвердженні високих соціально-моральних цінностей та ідеалів об'єктивного поступу людського розвитку.

У духовно-особистісному розвитку людини шануються такі якості: почуття причетності (Е.Мейо); моральної стійкості (Г.Мюллер); ініціативи,

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

адаптованості (О. Рейзер); людського кохання й творчої праці (Дж. Флінн); відповідальності, солідарності (Дж. Хакслі, Е. Ласло); всебічності (Ф. Фіттер); глобальності, любові й справедливості, свободи, нетерпимості до насильства (А. Печчеї). А. Печчеї головною якістю для сучасної людини називає почуття змін як вміння жити в симбіозі з безперервно змінюваним зовнішнім середовищем.

Наша цивілізація незворотно веде до духовності, яка уже не може бути чисто релігійним поняттям, а виражає ідеї глобалізації цінності індивідуально-особистісного й космічного універсумів, відкритості світові, відповідальності свободи особистості, її прагнення до інновацій, ініціативності, самореалізації, синергетичності, діалогічності й толерантності щодо культурного універсуму минулого, сучасного й майбутнього 1, 84-90.

Різні дослідники трактують духовність специфічно, виділяючи в ній ті чи інші аспекти: духовність є цілісним феноменом, який включає в себе такі духовні сфери, як почуття, волю й розум що перебувають у діалектичній взаємодії й реалізується в діяльності людини (В. І. Шинкарук); духовність — це єдність раціонального, емоційного й вольового рівнів прийняття цінностей (О. О. Якуба); духовність — здатність прилучення людини до культурної спадщини (В. П. Іванов); сфера духовності не обмежується ні сферою раціональності, ні релігійною сферою. Духовність є більш містким поняттям, показником існування ієрархії цінностей, цілей і сенсів. При цьому як стержньові виділяються поняття віри, любові й мудрості (Л. П. Буєва); духовність — це завжди вихід до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості та її менталітету.

За період кожної історичної епохи формуються певні погляди, ідеї, переживання, спонукання, почуття, ідеї, настрої, що адекватно відображають життєдіяльність індивідів, стосуються всіх різноманітних сторін суспільного буття — виробництва, розподілу, побуту, сім'ї, національно-етнічних відносин, освіти, культури. Слід підкреслити, що спільним при цьому є те, що відповідні ідеї, погляди, світовідчуття та світорозуміння відображають об'єктивну реальність, точніше — суспільне буття в цілому чи окремі його сторони, що породжує відповідно суспільну й індивідуальну свідомість як окремі самостійно існуючі сфери свідомості, як істотно важливий феномен історично-конкретного поступу. Відображення реальності свідомістю не є «дзеркальною» копією. При цьому людина виділяє себе із природного та соціального середовища, внаслідок чого вона не споглядає світ, а відноситься до нього як до світу свого буття. Відображення цього відношення у свідомості здійснюється крізь призму інтересів; людина бачить у світі не те що є, а те, що їй необхідне для життя та праці.

Суспільна свідомість виникла одночасно із суспільним буттям. Суспільні умови, середовище не могли без людського розуму розвинутися, навіть проіснувати досить короткий термін. Реалізація свідомості здійснюється в двох аспектах: відображальному та активно-творчому, тобто вона водночас здатна відобразити реальні обставини (реальність як світ) і лише за умови

Іван Надольний. Національна самосвідомість як чинник державотворення

активно-творчого перетворення буття. Якщо на перших етапах суспільного поступу суспільна свідомість формувалася під безпосереднім впливом суспільного буття, то пізніше цей вплив набував опосередкованого характеру — через суспільні інститути, органи держави, правові, політичні, економічні, національні відносини тощо. Суспільна свідомість, що із самого початку виникла й сформувалась як результат реального процесу життя, одночасно справляє зворотній вплив на матеріально-виробничу та духовну життєдіяльність суспільства (суспільне буття). Спочатку суспільна свідомість була вплетена в тканину реально-природного буття, а із часом перетворювалася на особливу силу, яка активно впливає на всі сторони життєдіяльності людини як соціального суб'єкта.

Свідомість із самого початку постає суспільним продуктом. Вона виникає та розвивається лише в сумісній діяльності людей, у процесі їхньої спільної праці та спілкування. Вступаючи в ці процеси, люди виробляють відповідні уявлення, настанови, норми, які разом з їхнім емоційним забарвленням складають зміст свідомості як специфічної форми відображення. І саме цей зміст закріплюється в індивідуальній психіці, почуттєвій сфері.

Суспільна свідомість, виникнувши як результат опосередкування задоволення життєвих потреб людини соціальними умовами буття, набуває значення відносно самостійної сфери життєдіяльності людей. Відбиваючись у цілепокладанні, вона перетворюється в передумову можливості реалізації людиною власної життєдіяльності.

Індивід є обмеженим та скінченним. Але коли люди в умовах суспільного життя навчаються усвідомлювати світ, вони також навчаються виражати в процесі спілкування власні ідеї, фіксуючи їх мовою, яка виводить індивідуальну свідомість на арену суспільного буття. Свідомість індивіда існує та припиняється водночас з ним, але в системі суспільства вона набуває нескінченності. Суспільна свідомість, яка генерується мозком індивіда, включеного до контексту суспільного буття, у кінцевому підсумку справляє могутній вплив на самого індивіда протягом його життя.

Індивідуальна свідомість — це не лише копіювання, перенесення у свідомість індивіда всього багатства структури суспільної свідомості. Структура та зміст суспільної свідомості постають тим ґрунтом, на якому формується особа. Процес формування індивідуальної свідомості починається з набуття знань. Так само як у суспільній свідомості, в індивідуальній свідомості знання постають засобом існування свідомості, а також як фіксування результатів життєвого досвіду, результатів взаємодії індивіда з оточуючим світом [2, 248].

Суспільна свідомість не може існувати як зовнішня механічна сила над індивідами. Разом із тим, це не сума індивідуальних свідомостей, а їх якісно новий стан, внутрішньо-зорганізована ідеально-об'єктивна дійсність, на вимоги та волю якої індивід змушений зважати так само, як на природні явища. Людина особисто реагує на неї, вбирає її та може впливати на неї.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

При цьому кожна індивідуальна свідомість має власні джерела розвитку, тому кожна особа є рідкісною, незважаючи на єдність людської культури, яка її осягає.

Суспільна свідомість — надзвичайно складне явище, що має динамічну, складну структуру, зумовлену структурою суспільного буття. Одним з елементів структури суспільної свідомості є її рівні буденно-практичний і теоретичний. Функціонування буденної й теоретичної свідомості зумовлене, насамперед, суперечливим характером об'єктивної дійсності, що характеризується великою багатогранністю протилежних, взаємодоповняльних і одночасно взаємовиключних явищ, процесів, моментів, сторін, які відповідним чином відображаються на якісно різних рівнях суспільної свідомості. Відбиваючи різну міру логічної систематизованості й узагальнення буття, буденна й теоретична свідомість становлять якісно різні (відповідно нижчий і вищий) рівні суспільної свідомості. Ці рівні є мірою відображення глибини пізнання людиною об'єктивної реальності, суспільного життя, форм і видів практичної діяльності людей.

Буденна й теоретична свідомість характеризують певний зріз структури суспільної свідомості, фіксуючи її компоненти в міру проникнення в сутність тих явищ суспільного життя, що виступають об'єктом пізнання. Буденна свідомість як сукупність конкретних умов життєдіяльності людей розвивається на основі їхнього повсякденного досвіду. Вона відображає об'єкт більш очевидно, наявно. Тому відображення об'єктивної дійсності шляхом буденної свідомості суперечливе. Буденний рівень суспільної свідомості включає в себе емпіричні знання про об'єктивні процеси, погляди, настрої, традиції, почуття, волю людей. Теоретичний же рівень суспільної свідомості виходить за межі емпіричних умов буття людей і виступає у вигляді певної системи поглядів, прагне проникнути в саму суть явищ об'єктивної дійсності, розкрити закономірності їх розвитку та функціонування. Тільки теоретична свідомість здатна вловити закономірні тенденції розвитку суспільного життя, діалектику його розвитку у всій її складності та багатогранності. Вона спрямована на виявлення найбільш суттєвих, істотних рис об'єктивної дійсності, всіх форм життєдіяльності суспільства.

За одних і тих самих життєвих обставин людина може спиратися на різну гаму можливостей. Навколишній світ як об'єктивне середовище, у якому живе й творить людина, надто суперечливий і різноманітний. Це світ необмежених можливостей людини, її постійного удосконалення і вплив на зміну реально існуючих відносин та обставин. Шлях інтенсивного розвитку останніх залежить від реалізації суб'єктивних чинників — розуму, волі, настійливості, обов'язку, наполегливості, рішучості, ініціативності, відповідальності особистості, бо честолюбство, властолюбство, лінь, жадібність у багатьох випадках нині переважають над гідністю, совістю. Тут вагоме місце мають посісти наукові знання, впроваджені в тканину суспільного виробництва.

Іван Надольний. Національна самосвідомість як чинник державотворення

Чимало сучасних менеджерів виробництва зосереджують увагу на деяких чинниках, які на їх погляд забезпечують успіх справи, добробуту, розвитку людини. Вони називають п'ять стратегій успіху: «Духовне й фізичне вдосконалення», «Добрий внесок у суспільство», «Економія й прибуток», «Любов до справи й професіоналізм», «Думати тільки про гарне».

Духовна аура особистості включає такі найбільш важливі підсистеми: когнітивну (пізнавальну), регулятивну (здатність до саморегуляції та управлінської діяльності) та комунікативну (реалізоване спілкування та взаємодія з іншими людьми). В іншому аспекті із цього приводу можна виокремити такі її риси: світоглядна спрямованість; висока загальна культура; оптимальна спрямованість до реалізації цілей, завдань, проектів, планів, ідеалів; науковість у духовно-практичній діяльності; національний менталітет тощо. Таким чином, духовна аура людини як складний суперечливий феномен стає дедалі домінантною у всіх перетвореннях суспільних процесів і життєвих вимірах людини як носія найбільш гуманістичних цінностей громадянського суспільства, яке набирає нової сили й окресленої визначеності в трансформаційних змінах в умовах перехідної економіки й виробництва.

Серед чисельних чинників сучасного державотворення вагоме місце посідає формування національної самосвідомості в загальній структурі суспільної та індивідуальної свідомості. Національна самосвідомість є складним духовним явищем, яке виникає й формується на певному ґрунті соціально-економічного життя, відображаючи певним чином «дух» епохи й настрої народу. Національна самосвідомість це, власне, рефлексія нації на саму себе, усвідомлення й емоційне переживання нею:

- 1) свого існування й розвитку як окремих *цілісності*, єдиного організму, самодостатньої саморегульованої системи;
- 2) усвідомлення нацією своєї *особливості*, тих базових інваріантних структур, архетипів, які зумовлюють феноменологічну самість (неповторність, відмінність) національного буття та неповторність логіки її історичного поступу, історичної долі, форм самоорганізації й самовиявлення;
- 3) усвідомлення *кінцевої мети* національного розвитку, панівних прагнень, які оформляються в певні ціннісні орієнтири, цілі, ідеали, формують систему загальнонаціональних інтересів як «спільного знаменника устремління усіх суб'єктів національного життя.

Така саморефлексія виникає, як правило, на індивідуальному чи груповому рівні, поширюючись згодом на ширше соціальне поле, охоплюючи надалі певні верстви населення, а в ідеалі — весь народ» [3, 197].

Національна самосвідомість складається в основному з національної психології та національної державотворчої ідеології, які мають у свою чергу, відповідні структурні елементи й характеризуються рівневим взаємозв'язком і детермінацією. Зокрема, чуттєвий (психологічний) рівень включає в себе: почуття, переживання, емоції, реакції, стиль мислення, настанови; теоретичний (ідеологічний) — знання, погляди, навички, ціннісні орієнтації, інтереси, прагнення, ідеали. Національна самосвідомість вмщує також

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

традиції, звичаї, у цілому — історичне минуле нації чи народності, її культури з особливими чинниками (національна гордість, націоналізм як патріотизм; національне чванство, зарозумілість, нігілізм), а також мову як «історію в звуках і знаках». Мова як засіб вираження національної самосвідомості має виняткову цінність особливо в умовах двомовності (білінгвізм) чи багатомовності (полілінгвізм). На крутих зламах розвитку суспільства перехід до істинної національної самосвідомості здійснюється через стадії: крах — загибель — очищення — переоцінка цінностей — відображення.

Виявом особливостей функціонування національної самосвідомості є структуризація й типологізація. Типологію національної самосвідомості, зазначає І. О. Кресіна, можна здійснити за такими основними критеріями:

1) *за характером* функціонування на різних рівнях горизонтальних (індивідуальний, груповий, тобто «спільнотний») та вертикальних «зрізів» (буденний, теоретичний, державно-політичний);

2) *за ступенем вияву* — у відкрито декларованих формах і прихованих, латентних;

3) *за фазами розвитку* від неусвідомлених, архетипних до теоретичних концепцій, політичних програм і національно зорієнтованої політичної діяльності;

4) *за основними носіями*, або акторами національного політичного дискурсу (особа, соціальна група, етнічна група, політична партія чи рух, нація як спільнота);

5) *за світоглядними параметрами* (як національна рефлексія, соціально-історичний досвід, вияв національної психології, як динамічна світоглядна система);

6) *за ціннісними системами* (як динамічна система вартісних настанов, як універсальна характеристика спільноти, як синтетична характеристика політичних цінностей);

7) *за структурно-системною ознакою* (як система, як структура, як широко розгорнутий дискурс, як процес, як каузальний імператив);

8) *за ідентифікаційним показником* (як ідентифікаційне поле й чинник, як система етнонаціональної, тобто подвійної, свідомості, як інтегруючий чинник) [4, 85-86].

Як зазначає О. М. Корнієнко, «Національна свідомість має когнітивні та емоційні компоненти. *Когнітивна* складова національної самосвідомості репрезентована передусім історичною й культурною пам'яттю, змістовним наповненням якої є знання й уявлення про минуле свого народу, про певні події, пам'ятні дати, про національних героїв, діячів культури; фольклор, традиції, обряди та звичаї. *Емоційна* складова національної самосвідомості репрезентована національними почуттями, які активізують патріотичні настрої народу, сприяють формуванню національної гідності. Переживання, як одна з форм національних почуттів, є основою національної визначеності самосвідомості, що формується через оволодіння людиною досвідом переживання, який акумулюється в духовній культурі народу й, зокрема, у мистецтві та релігії» [5, 32-33].

Іван Надольний. Національна самосвідомість як чинник державотворення

Національна самосвідомість постійно розвивається як відображення життєдіяльності нації в соціально-політичних та економічних структурах на шляхах цивілізаційного інтегрування у відповідну єдність та цілісність. Національна самосвідомість включає в себе не лише специфічні ознаки, але й містить територіальний аспект, який у кожному історичному епоху має свою цінність.

У характеристиці національної самосвідомості чільне місце посідають поняття етносу, нації, соціуму, які, будучи взаємопов'язані, мають дещо відмінні відтінки, ознаки в їх концептуальній характеристиці й значимості.

Етнічна спільність за складністю та організацією синтезовано включає три основні складові: етносоціальна форма життя, духовна діяльність людини (емоції, інтелект, воля) і біологічна форма життя. Етнічна спільність відрізняється від суспільства (соціуму) багатьма аспектами. Суспільство як організована цілісність простіше за етнокультурну спільність: воно функціонує, а етнос живе; діяльні особи суспільства — це конкретні особистості, що виконують певні соціально-рольові функціональні норми. Суспільство як соціум характеризується сукупністю інституалізованих відносин, а етнос — середовищем багатоманітності людських взаємин. Зазначимо, що між етносом і суспільством знаходиться нація, якій притаманні риси обох зазначених соціальних утворень.

Поняття «етнос» або «етнічна спільність» визначається як стійка, стала група людей, що історично склалася як певна цілісність і характеризується рядом ознак та рис спільності у своєму походженні та розвитку.

«Рушійною силою етногенезу — визначає Лев Гумільов — є не стільки спільна сфера суспільного виробництва, скільки специфічний вид енергії, джерелом якої слугують променеві флуктуації космічного походження, які, потрапляючи в ті чи інші географічні зони, де мешкають люди, породжують ефект так званого «пасіонарного вибуху».

«Пасіонарний вибух» — це надлишок енергії, яку отримують люди. Вона змушує останніх активно діяти в напрямку експансії, тобто розміщення зон свого життєвого простору. Внаслідок цього виникають контакти між різними етносами й, таким чином, «пасіонарний поштовх» не зникає відразу, а генетично переходить на інші етноси й згасає поступово. Тому стадії етногенезу, згідно із природничою етнологією, — це фази поступового згасання енергії, що виникла від початкового імпульсу, якого нібито вистачає в середньому на 1000-1200 років. «Етнос — це колектив людей, що виник природним чином на ґрунті оригінального стереотипу поведінки, колектив, що існує як енергетична система (структура), яка протиставляє себе усім іншим таким самим колективам, виходячи з відчуття комплементарності» [6, 481].

Чільне місце у визначенні змісту етнічної спільності займає національний менталітет. У сучасних умовах відбувається міксеризація

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

(змішування) народів та маргіналізація носіїв культури, структури національного менталітету. За твердженням авторів колективної монографії «Життя етносу: соціокультурні нариси» структурними елементами менталітету виступають: а) національний дім — сімейно-родинні зв'язки, соціальна територія мешкання й рідна земля, національний одяг, їжа, житло, господарський уклад життя; б) духовна культура народу — мова, музичний і словесний фольклор, національні риси характеру, звичаї, традиції, література, мистецтво, віросповідання; в) історична доля народу — необхідність зберегти себе як народ, можливість відчутти свою приналежність до рідного народу [7, 31-32].

Інші дослідники (Ярошенко, Швецова та ін.) характеризують менталітет як складне суспільне формоутворення, яке включає в себе такі риси: ментальність як спосіб мислення й національний характер як спосіб виявлення особливостей ментальності в діяльності. У свою чергу, ментальність має такі структурні рівні, як пасіонарність (неусвідомлене устремління до діяльності, спрямоване на досягнення якоїсь мети); архетипність (вплив колективного несвідомого); мислення. Ці структурні рівні виявляються через національний характер у партикулярній культурі (приватне життя; соціальні норми й оцінки; традиції, обряди тощо); у «духовній самості» (національна культура, релігія; міфологія; розмітка соціального простору, «правила гри» тощо); у «соціальному відгуку» «політика, влада, держава» та на метасоціальному рівні (національна ідея).

У контексті розбудови сучасного демократичного громадянського суспільства в Україні важливим чинником його утвердження виступає демократизм українства як одна з істотних рис національного менталітету. Слід при цьому підкреслити, що одним із головних чинників формування ментальних рис українців є тривала бездержавність, яка поглибила необхідність у єдності та комплекс меншовартості у свідомості українців, закріпившись згодом і в національному менталітеті. Розмаїтість та розшарованість національного буття призвела до підсилення егоцентризму в менталітеті українців і такі його риси, особливості як аполітичність, брак відчуття єдності, комплекс національної меншовартості спричинив головним чином сьогоднішній стан українського суспільства.

У розвитку національної самосвідомості серед усіх категорій населення чільне місце посідають ціннісні орієнтації особистості, які є відносно стійкими настановами, виробленими в результаті здатності людини до об'єктивності, заснованої на почуттях, емоціях, знаннях, переконаннях, здібностях. Ціннісна орієнтація, зумовлена об'єктивними причинами й зв'язками, виступає проявом загального, що складає сутність соціального типу, характерного для певного рівня суспільного розвитку. Одночасно ціннісна орієнтація є проявом окремого, характерного для певної індивідуальності. Ціннісні орієнтації особистості мають конкретний характер і притаманні всім структурним елементам суспільної та індивідуальної свідомості, у тому числі й національної. Система орієнтацій особистості певним чином

Іван Надольний. Національна самосвідомість як чинник державотворення

спрямована на цілепокладання, які виростають на основі відповідної світоглядної культури, зміст і цінність якої визначається концентрацією всіх складових духовності як окремого індивіда, так і верстви, групи, нації по істотній зміні суспільного буття як форма реалізації переконань у ціннісній ієрархії рис і якостей особистості.

Суспільство відповідними засобами й формами діяльності культивує певні цінності — цілі — і щоб вони були реалізовані, воно пропонує своїм членам набір цінностей — засобів (норм) і домагається їх утвердження. Взаємодія «ціннісної» і «нормативної» є діалектичною й проявляється переважно на теоретичному рівні свідомості. Індивід, особливо в молодому віці, осмислює життєві перспективи, професійно визначається й прагне досягти певних цінностей. Проте у значній кількості сучасної молоді чіткої орієнтації в досягненні життєвих цінностей ще немає. Ускладнює ситуацію цього процесу соціалізації молоді атмосфера руйнування усталеної системи орієнтацій і цінностей та необхідність активного залучення до нових світоглядно-ціннісних орієнтирів, зумовлених сучасним суспільним буттям.

Отже, аналіз суспільної свідомості й духовного розвитку суспільства та людини свідчить про складні й суперечливі процеси трансформації сучасного українського суспільства.

Національна самосвідомість посідає чільне місце в структурі суспільної та індивідуальної свідомості, віддзеркалює прагнення та ідеали нації у відродженні, збереженні та розвитку національних рис, особливостей у загальній системі духовності українського народу, який розбудовує незалежну, демократичну, соціальну державу.

Література:

1. *Йордакі Н.А.* До формування духовності особистості: філософський аспект проблеми // Науковий вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Філософія». - Харків: ХДПУ, 2001. - Вип. 8. - С. 84-90.
2. *Осічнюк В.Ю., Зубов В.С. та ін.* Філософія. - К.: Фіта. - 1994. - С. 248.
3. *Ситник П.К., Дербак А.П.* Проблеми формування національної самосвідомості в Україні. - К., 2004. - С. 197.
4. *Кресіна І.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. — К.: Вища школа. - 1998. - С. 85-86.
5. *Корнієнко О.М.* Співвідношення національного і загальнолюдського, від протиставлення до консенсусу, оптимального балансу // Вісник Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. Серія «Філософія і політологія». — 1997. — С. 32-33.
6. *Гумилев Л.* Етногенез и биосфера земли. — Л., 1989. — С. 481.
7. *Життя етносу: соціокультурні нариси.* Монографія / Кол.авт. — К: Либідь, 1997. — С. 31-32.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

Иван Надольный. **Национальное самосознание как фактор построения государства**

В статье анализируется феномен «мировоззренческой аномии». Показана роль образования и научных знаний в формировании духовной ауры личности (включающей когнитивную, регулятивную, коммуникативную подсистемы), а также национального самосознания как сложного духовного явления, возникающего на определенной почве социально-экономической жизни.

Ivan Nadolny. **The National Self-consciousness as a Factor of State Formation**

Phenomenon of "world outlook anomia" is analyzed in the given paper. The role of education and scientific knowledges in formation of personality's inner aura (which includes such subsystems: cognitive, regulative, communicative) and self-consciousness (as a complex inner phenomenon, which arises in certain base of social and economical life) is showed.